

dat de drie auteurs niet hebben gepoogd hun bijdragen over de afzonderlijke stromingen te integreren om zo uit te maken of dat organicistisch denkmodel inderdaad het cement van de ideologische driehoek is.

J. Bosmans

J. Fontijn, *Tweespalt. Het leven van Frederik van Eeden tot 1901* (Dissertatie UvA 1990; Amsterdam: Querido, 1990, 598 blz., f65,-, ISBN 90 214 6301 6).

Bij het lezen van deze biografie, die de helft van Van Eedens leven beschrijft—het tweede deel zal de geschiedenis tot zijn dood in 1932 behandelen—, denkt men soms: wij weten te veel van hem, het materiaal is te rijk, zoveel uitspraken van en over hem verwarren ons. Fontijns opzet is de oorzaak hiervan. Hij wilde ons zoveel mogelijk meedelen zodat we Van Eedens uiterlijke en innerlijke bestaan tot in de details te zien zouden krijgen; en aangezien Van Eeden decennia lang de aandacht trok, een groot oeuvre publiceerde, ijverig zijn dagboeken vulde en bewaarde, veel brieven schreef en ontving, door talloze vrienden en vijanden in het openbaar en epistolair werd commentarieerd, staat een schat aan informatie tot onze beschikking. Fontijn heeft dus bewust voor de uitvoerigheid gekozen. Het zou dwaas zijn hem dat te verwijten (al had zijn stijl in de vertellende passages minder wijdloepig en handiger gekund). Trouwens de recensent die in dit boek de meestal uiterst gereserveerde receptie van Van Eedens werk door de critici van zijn tijd volgt, schrikt van het gebrek aan respons voor wat toch een belangrijk en continu oeuvre was—een oeuvre dat zich bij het lezerspubliek bovendien in een, gezien de vele herdrukken en vertalingen, grote populariteit mocht verheugen—, en is van de weeromstuit geneigd op zijn warme waardering een grotere nadruk te leggen dan op eventuele bezwaren ertegen. Dat is een gemakkelijkuitvoerbaar voornemen. Fontijn heeft van zijn materiaal een goed geordend verhaal gemaakt, dat leven en werk tezamen analyseert. Hij ontleedt de intens persoonlijke ervaring en de creatieve objectivering daarvan in een voor anderen toegankelijk artistiek produkt op fraaie manier zodat men inderdaad soms de indruk krijgt het scheppingsproces mee te beleven. Al zijn de ruzies en discussies, tobberijen en dweperijen van Van Eeden immers niet alle op zichzelf bijzonder interessant, zij vormen toch, zoals Fontijn ons toont, moeilijk misbare elementen van 's mans in bepaalde opzichten turbulente leven. Zo immers stelt Fontijn ons dit bestaan voor; en zo stelde ook Van Eeden zelf het voor.

Kijkt men naar de uiterlijke feiten, dan is er overigens in de eerste decennia niet veel van te zien. Jeugdijaren, medicijnenstudie in Amsterdam, huwelijk, vestiging als huisarts en psychiater, succes als schrijver, op zichzelf is er in dit leven tot aan het eind van de jaren 1890 weinig wat het uitzonderlijk maakt. Bovendien schijnen de innerlijke troebelen waarin Van Eeden zich verweekt zijn dagelijkse routine niet fundamenteel te verstoren. Hij studeerde in een normaal tempo af en kon in een mooie villa te Bussum goed voorzien in de behoeften van zijn eerste vrouw en twee zoontjes. Indien men de realiteit van zijn in zijn dagboeken en briefwisseling vermelde en in zijn literaire werk gesublimeerde heftige bewogenheid erkent—en hoe zou men haar zonder arrogantie kunnen loochenen?—, dan kan men hem bewonderen om het meesterschap waarmee hij zijn levensvoering in evenwicht wist te houden. Zijn liefde als adolescent en jong student voor een meisje dat met een ander trouwde en uitgroeide tot een kinderrijke matrone, zijn langdradige platonische verhouding als huisvader met een tien jaar oudere gehuwde vrouw en moeder van vier kinderen, ze gaven hem stof tot exaltatie en veel zelfkwellen en leverden prachtig literair materiaal, het ritme van zijn dagelijkse werk braken zij nauwelijks. Van Eeden droomde zeer veel en hij tekende zijn dromen nauwkeurig op, maar hij sliep goed.

Toch voelde Van Eeden zich van zijn jonge jaren af een verscheurde persoonlijkheid. Fontijn

laat zien dat het probleem van de seksualiteit een van de oorzaken van zijn onrust was. Van Eeden had zich al vroeg in zijn hoofd gezet (of laten zetten) dat de genitaliën en de geslachtsdaad 'vies' waren en hij leefde, behalve een paar jaren tijdens zijn huwelijk, in onthouding. Nu behoorde deze ascese hem misschien voor heel wat narigheid — syfilis, onwettige kinderen, miserabele abortussen — maar aangezien hij blijkbaar een zinnelijk man was stapelden de spanningen zich in hem op. Deze maakten hem gevoelig voor velerlei in deze tijd wijd verspreide denkbeelden en emoties. Hij werd psychiater, hij gebruikte de hypnose als geneesmethode, hij verbond zijn belangstelling voor het psychische met spiritisme en met mystiek, hij zag zich als een begenadigde die zichzelf en zijn publiek moest doen stijgen naar hoogten verheven boven de lage natuur. In geestelijk avontuur na avontuur exploreerde hij de mogelijkheden die zijn lectuur en zijn ervaringen hem boden. Hij ging zeer ver. Zijn roekeloze omgang met de parapsychologie en de mystiek ontregelde op den duur zijn geest. Hij wordt door Fontijn geschilderd als een labiele man die leefde op de grens van de overspanning.

Het knappe van Fontijns boek is dat de auteur twee zaken tegelijkertijd duidelijk maakt. Hij zoekt de oorzaak van Van Eedens tweespalt in de eerste plaats in diens eigen belevenissen en — het ligt in een door de psychoanalyse geleide beschouwing voor de hand — vooral in die uit de kinderjaren. Van Eedens ouders leefden in voortdurende strijd: de vader was een cynicus, de moeder een idealiste. Deze tegenstelling heeft Van Eeden eigenlijk nooit kunnen overwinnen. Maar indien in dit jeugdtrauma de grond voor zijn latere ontwikkeling ligt, de ontwikkeling zelf was sterk cultuurgebonden. Met grote precisie en eruditie toont Fontijn ons in mooie aperçus van het oeuvre hoe sterk Van Eedens denken en ook voelen werd bepaald door de preoccupaties en het vocabulaire van zijn eeuweinde. Men ziet Van Eeden in dit boek heel scherp als produkt van zijn tijd, ja, Fontijn noemt hem zelfs (458) 'in allerlei opzichten het prototype van de *fin-de-siècle* mens', gemarteld door onrust en angst voor de volstreckte onzekerheid, en wie weet, wanneer *de fin-de-siècle-mens* een herkenbaar type zou zijn, is dit misschien waar.

Maar dan op zijn laatste bladzijde, in een paar zinnen, plaatst de auteur zijn lezer voor een raadsel van geheel andere proportie. Fontijn gebruikt het *fin-de-siècle*-boek van Stevenson, *Dr. Jekyll and mr. Hyde* (1886) om er Van Eedens dualisme mee te illustreren. In Van Eedens dromen zou zijn diabolische zijde, de ten slotte alles beheersende mr. Hyde, zich nacht na nacht vertonen. Fontijn schrijft dat hij, als biograaf, inzicht in deze duistere spokerij wilde verkrijgen en speurde naar het kwaad dat Van Eeden in zichzelf bestreed. Was dat slechts het produkt van een morbide Victoriaans schuldbesef? Ja, denkt Fontijns lezer, dat heeft uw lange boek mij geleerd. Maar Fontijn weet het ten slotte niet zeker. In het droefgeestige dagboek van zijn laatste jaren, dat nooit werd uitgegeven, zinspeelde Van Eeden, geestelijk uitgeput en in de war, op een daad die hij in het verleden zou hebben gesteld en die hem tourmenteerde. Welke daad, welke misdaad? Is deze in werkelijkheid gepleegd? Heeft de ellendige zelfkwelling waaraan Van Eeden zich onderwierp, een concrete oorzaak? Met ontsteltenis beseft de lezer dat Van Eeden, die in demantie ten onder ging, wellicht in zijn levenslange mateloze zelfbeschouwing een blijkbaar door hem in zijn desperate ouderdom als gruwelijk ervaren feit heeft verzwegen.

Fontijns deel eindigt met de publikatie van *Van de koele meren des doods*. Walden is dan al enige tijd op gang. Van Eeden staat aan de vooravond van een nieuwe, ditmaal niet platonische liefdesrelatie die tot zijn echtscheiding leidde. Laten wij hopen dat Fontijn zijn tweede deel binnen afzienbare tijd kan afleveren. Zijn eerste deel is tot in de puntjes verzorgd en voorzien van zeer rijk bibliografisch materiaal: een lijst van Van Eedens afzonderlijke publikaties tot 1940, met alle herdrukken en vertalingen, een lijst van zijn vertalers en zijn illustratoren, dit alles goed geordend en toegankelijk

E. H. Kossmann

M. F. A. Linders-Rooijendijk, *Gebaande wegen voor mobiliteit en vrijetijdsbesteding. De ANWB als vrijwillige associatie 1883-1937* (Diss KUB 1989; Heeswijk: drukkerij Berne, 1989, xviii + 469 blz.).

Deze dissertatie is bedoeld als eerste deel van een wetenschappelijke studie naar de geschiedenis van de ANWB, die binnenkort een eeuw zal bestaan. Opkomst en ontwikkeling van deze vereniging vormen een fascinerend verhaal: ontstaan uit de min of meer toevallige ontmoeting (in de buurt van Bennebroek) van leden van de Haarlemse en Haagse Vélocipède club, groeit de ANWB uit tot een organisatie waarvan in 1926 al 1% van de Nederlandse bevolking lid is. Het merkwaardigste in deze geschiedenis is wellicht het feit dat een aanvankelijk zo bescheiden vereniging (zowel in omvang als doelstelling) zou uitgroeien tot een gigantische corporatie, die platte deelbelangen wist te verenigen met openbare nutsfuncties (in die zin te vergelijken met bijvoorbeeld het landbouwschap). Dit lijkt ook de hoofdvraag te zijn van de schrijfster, die na wat min of meer theoretische exercities over het begrip 'vereniging' en een wel zeer onspecifieke probleemstelling, tenslotte besluit dat het haar vooral gaat om de ANWB als instituut, dat wil zeggen: 'object van studie is dus het institutionaliseringsproces'.

Daartoe heeft zij vier perioden onderscheiden. In een eerste periode (1883-1898) wordt de opkomst beschreven van de vereniging, met als markante beslissing tenslotte zich niet langer bezig te houden met wielervedstrijden, terwijl dat aanvankelijk belangrijke propaganda-evenementen waren. In de tweede periode (1898-1918) is er de omvorming naar een algemene toeristenbond, waarbij met name het bevorderen van het autogebruik steeds meer aandacht gaat krijgen. In een derde periode (1918-1930) leidde een dergelijke omvorming tot een geweldige differentiatie van taken, toenemende concurrentie met min of meer verwante verenigingen en organisaties (de KNAC met name) en een sterk groeiende samenwerking met de overheid. In een vierde en beslissende periode (1930-1937) vindt de definitieve stap plaats naar de professionele, gecentraliseerde en bureaucratische organisatie. Het jaar 1937 is als eindpunt gekozen, omdat E. J. Bergsma, die sinds 1884 voorzitter was geweest, dan aftreedt. Dit is een heldere structuur, die de mogelijkheid biedt een zeer veelzijdige dadendrang te schetsen en te analyseren. Dat schetsen lukt min of meer wel, het analytisch niveau stelt echter teleur: er worden althans een aantal interessante historische vragen vermeden.

Om met het eerste te beginnen, het descriptieve element. De schrijfster beschikt helaas niet over een vlotte pen. Met grote regelmaat worden open deuren nog wat verder opengezet, tautologieën worden niet geschuwd, regelmatige herhalingen evenmin. Soms wordt daarentegen geen verband gelegd waar dat voor de hand zou liggen, bijvoorbeeld: is de Deutscher Automobil Schutz die in 1928 de ANWB benadert met een voorstel vooreen verzekering tegen proceskosten (256) eigenlijk dezelfde organisatie als de Defensieve automobilisten sociëteit, die eenzelfde voorstel doet in 1930 (326) (en waarom ontbreken beide organisaties in de index)? Andere passages zijn van een hemeltergende beknoptheid, bijvoorbeeld: 'In oktober 1933 meent het dagelijks bestuur de heer B., die tevens een consulaire functie bekleedt, te moeten waarschuwen, om te voorkomen dat de indruk wordt gewekt, dat de leider van het bondskantoor te Arnhem in relatie zou staan met een Duitse organisatie die controleert aan wie door de ANWB triptieken voor Duitsland worden afgegeven. In zijn ijver dreigt hij de zaken nogal eens door elkaar te gooien. Het bestuur zal hem een brief sturen waarin hem te verstaan wordt gegeven, hoe hij zich te gedragen heeft'. Men hoeft geen Venema te heten om in dit geval toch graag te weten wat er nu eigenlijk precies gebeurde. Duidelijk is hier te merken, hoe de schrijfster eigenlijk voortdurend te dicht op haar bronnenmateriaal is blijven zitten, het is notulentaal met alle onbegrijpelijkheden vandien.